

Csermelyi József:

## **Beszámoló a 2018. augusztus-szeptemberi bécsi, Klebelsberg Kuno ösztöndíjas tanulmányutamról**

### A kutatás témája

2017. decemberében „Nyugat-Magyarország 15–16. századi forrásai a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban” címmel adtam be Klebelsberg ösztöndíjpályázatot a Külgazdasági és Külügyminisztérium Külföldi Magyar Intézetekért és Nemzetközi Oktatási Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkárságára (egykori Balassi Intézet). Célom elsősorban a doktori témámhoz (Külföldi származású zsoldosnemes családok a 15–16. századi Nyugat-Magyarországon) felhasználható forrásanyag és szakirodalom gyűjtése, továbbá nemzetközi kapcsolatok kiépítése volt. Emellett, mivel az ösztöndíjat elsősorban azok nyerhetik el, akik vállalják a külföldi levéltári és/vagy könyvtári anyagok hungarikakutatását, kerestem egy, a témámba vágó, de még szisztematikusan át nem nézett bécsi levéltári anyagot, hogy a átnézésével bővítssem a Magyar Nemzeti Levéltár hungarika-kataszterét.

Fazekas István volt bécsi levéltári delegátus 2015-ben megjelent áttekintő leltárában felhívta a figyelmet arra, hogy az Österreichische Akten Niederösterreich nevű állag feltárása még nem történt meg, holott jó pár magyar vonatkozású anyagot tartalmazhat, amint arra példákat is hozott.<sup>1</sup> A két világháború között Házi Jenő, az utóbbi években pedig rajtam kívül Lakatos Bálint és Péterfi Bence is kutatott ebben az állagban. Miután konzultáltam az ügyben az Országos Levéltár hungarika-referensével, Arany Krisztinával és Oross András bécsi levéltári delegátussal, ennek az iratanyagnak a hungarika-szempontrú jegyzékelését vállaltam, ösztöndíjas hónap/egy doboz mennyiségben. Ennek megfelelően az első két dobozt néztem át teljesen, a harmadikat csak elkezdni tudtam. Összesen 1893 folió átnézésére került sor, amelyből jóval több magyar vonatkozású iratot sikerült kigyűjtenem, mint amennyire az általam ismert szakirodalom (Fazekas István könyve, Lakatos Bálint forrásközlő tanulmánya)<sup>2</sup> felhívta a figyelmet. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a felsorolt szakirodalomnak nem is volt az a feladata, hogy a teljesség igényével gyűjtse össze ezeket a magyar vonatkozású forrásokat.

Az Oross Andrásval való egyeztetésnek megfelelően a kész jegyzék reményeim szerint felkerül a Hungaricana közgyűjteményi portál Bécsi segédletek-adatbázisába. A levéltári delegátusnak elküldött jegyzékben összesen 127 rekord található. E jegyzéket e beszámolóhoz is mellékelem, mindössze annyit változtatván rajta, amennyi az Excel-formátumról Word-formátumra való praktikus áttételéhez szükséges, ti. az azonos dobozban és fasciculusban szereplő rekordok esetében csak a foliószámot írom ki minden sorba. Szintűgy elhagytam a Hungaricana-beli elhelyezésre utaló adatbázis oszlopot, mivel oda minden esetben az került, hogy „Bécsi segédletek”. A gyűjtögetés során nagy segítségemre volt Lakatos Bálintnak egy korábbi kutatóútja alkalmából készített jegyzéke, amelyet rendelkezésemre bocsátott. Ezt ehelyütt is kedves kötelességemnek tartom megköszönni. Szintén köszönet illeti Fazekas

<sup>1</sup> Fazekas István: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai. Budapest, 2015. 489.

<sup>2</sup> Lakatos Bálint: Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Johann Schneidpeck és Sigmund von Herberstein követek jelentéseiről (1521–1525). *Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica* 142. (2017), 91–140.

Istvánt és a Magyar Nemzeti Levéltárból Kurecskó Mihály főtanácsost az e-mail útján feltett kérdéseim gyors megválaszolásáért.

A bécsi tartózkodás lehetőséget biztosított, hogy néhány adatnak utánanézzek az alsólászlói uradalom kialakulásával foglalkozó tanulmányom számára.<sup>3</sup> Ez az Erdődy család Bécsben letétbe helyezett levéltárának használata nélkül nem sikerült volna, köszönöm Stephan Erdődynek, hogy engedélyezte ezt. A kéziratot a levéltári és könyvtári kutatásokkal párhuzamosan fejeztem be, azóta már leadásra került, várhatóan a Soproni Szemle 2019. évi első számában fog megjelenni. Az Erdődy levéltár használata során olyan Kanizsai-oklevélre is rábukkantam, amelyet bele tudtam illeszteni a szalónaki előadásomba. Az itt feltárt okleveleket szeretném felhasználni egy újabb nemzetközi konferencián (Stepfamilies in the Early Modern World, 1400–1800.) való előadáshoz, amennyiben erre való jelentkezésemet elfogadják. Szintén tervben van, hogy az általam felhasznált legújabb monográfiák egyikéről-másikáról ismertetőt vagy recenziót írok.

### A kutatás időtartama és helyszínei

A kuratórium kéthónapos ösztöndíjas utat tett számomra lehetővé, amelyet 2018. augusztus 1. és szeptember 28. között valósítottam meg. Néhány szóban ki szeretnék térni a bécsi kutatási lehetőségekre, illetve a szokatlanul tűnő időpontválasztásra. Augusztus hónap Magyarországon kutatómunkára nem igazán alkalmas, a nyári szabadságolások, karbantartási munkák stb. miatt július közepétől szeptember elejéig a könyvtárak, levéltárak egyáltalán nem szoktak nyitva tartani. Mivel magam is közgyűjteményekben dolgozom évek óta, tisztában vagyok ennek a gyakorlatnak az előnyeivel és a hátrányaival is. Utóbbiak közé tartozik, hogy hiába lenne augusztusban valamivel több időm, hogy a munkaköri kötelességeim mellett a tudományos előrehaladásomra koncentráljak (amelyet munkahelyeim általában el is várnak), belföldi kutatómunkára a nyári időszak nagy részében igencsak korlátozott lehetőségeim vannak.

Ha az egyetemi könyvtárak nyitva tartását nézzük, augusztus és szeptember Bécsben sem összehasonlítható az októbertől kezdődő negyedéves időszakkal (leszámítva természetesen a karácsony és újév közötti időt), vagy a tavaszi hónapokkal és júniussal. Azonban a magyarországi gyakorlattól eltérően a szemeszterek közti nyári és téli szünetben mindössze átlagosan két-két hétre zárnak be az Universitätsbibliothek Wien részlegei, ráadásul nem egyszerre. Így megadatott az a kényelem, hogy a főkönyvtár zárva tartása alatt a művészettörténeti könyvtárat használtam (ott is iratkoztam be), a történelem szakkönyvtár bezárásának hetében pedig az Osztrák Történetkutató Intézet (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) könyvtárát vagy a főkönyvtárat. Egyedül augusztus 31-én volt csaknem általános szünnap, de egy-két szakkönyvtár még ekkor is fogadott. A beiratkozás egy serverhibát leszámítva problémamentes volt, viszont a főkönyvtárból történő kölcsönzés sok utánajárást igényelt, ugyanis az teljes mértékben online működik. Mivel külsős olvasó voltam,

---

<sup>3</sup> Csermelyi József: Egy kis uradalom születése. Adalékok az alsólászlói kastély felépítéséhez. L.: 4. sz. melléklet.

a felhasználói fiókomat pedig valamilyen informatikai fennakadásból kifolyólag csak utólag tudtam létrehozni, több napba telt, míg végre a fiókomat hozzárendelték az olvasójegyemhez.<sup>4</sup>

Az Osztrák Állami Levéltár nyáron is rendes nyitvatartás szerint működik, mindössze az augusztus 15. jelent kivételt, mivel az Ausztriában ünnepnap. A levéltári látogatójegy ára nem változott 2017 óta, továbbra is 50 euróba kerül egy évre. A Haus-, Hof- und Staatsarchivban (HHStA) hétfőtől szerdáig délelőtt 9 és délután 4 óra között lehet kutatni, csütörtökön 9-től délután 6-ig, pénteken viszont már hosszú ideje zárva tartanak. Meglepetésként ért viszont, hogy az erdbergi központi levéltárunk is szünnapra tette a pénteket, ezt az újítást 2018. januárjában, a kutatási tervem leadása után vezették be. Péntekenként tehát nem foglalkozhattam levéltári hungarikakutatással, ennek ellenére sikerült teljesítenem a kutatási tervben leírt havi egy doboz átnézését, sőt valamivel többet is. Az Österreichische Akten Niederösterreichből összesen 1893 foliót, azaz 3786 oldalnyi – változó minőségű – kéziratos szöveget kellett darabszinten, soronként átnézni, hogy talállok-e bennük magyar, ill. magyarországi személyt vagy helységnevet. A megtalált 127 db magyar vonatkozású irat szerintem jelentős eredmény, hiszen korábban ennek alig több, mint a harmadát ismerte a kutatás. Ösztöndíjas utam azt támasztja alá, hogy a jövőben érdemes folytatni a hungarikafeltárást ebben az állagban.

Az Österreichische Nationalbibliothek az első augusztusi hetet leszámítva végig nyitva volt és a rendelkezésemre állt. Sajnos 2017-hez képest háromszorosára emelkedett az éves beiratkozás ára, 10 euróról 30-ra. Ez a könyvtár most ugyan csak másodlagos kutatási helyszín volt a könyvtárak között, de régi nyomtatványtárában rábukkantam Konrad Grüenberg konstanzi polgár 15. századi címereskönyvének facsimile kiadására,<sup>5</sup> amely tartalmazza a legkorábbi általam ismert négyosztatú Weispriach-címerpajzsot, ráadásul korábban nem ismert heraldikai elemekkel. Hogy ezek hogyan kerültek be a címerbe, és szerepelnek-e máshol is, azt további kutatásoknak kell tisztázniuk.

### A kutatott gyűjtemények

Az Österreichische Akten nem egy kormányzati szerv által létrehozott intakt iratanyag, hanem tematikusan utólag, a 19. században pertinencia alapon összegyűjtött iratokat tartalmazó sorozat. Ezek főleg a Birodalmi Kancellária és az 1558 előtti Udvari Kancellária, valamint más kormányzati szervek, kolostorok levéltárából, hagyatékokból származnak. Mai rendjét az 1846 utáni években alakította ki Andreas Meiller, aki ehhez a rendezéshez felhasználta az Államkancellária levéltárában (ahonnan 1755 után az iratok jelentős része a HHStA-ba érkezett) korábban kialakított alcsoportokat. A felosztás során a szöveg tartalma alapján tartományonként különítették el az iratokat: az általam vizsgált Niederösterreich állag tehát az alsó-ausztriai vonatkozású iratanyagokat tartalmazza. Meiller a rendezést a Birodalmi Udvari Kancelláriából származó iratokra építette, azokhoz illesztett 1851-ben két fasciculust a

---

<sup>4</sup> Addig csak a szakkönyvtárak szabadpolcos állományából tudtam kölcsönözni. A főkönyvtár állománya azonban szinte teljes egészében raktárakban található, használatukhoz tehát nem elég az olvasójegy, hanem uaccess-fiókra is szükség van.

<sup>5</sup> Des Conrad Grüenberg Ritters und Burgers zu Costenz Wappenpuch volbracht am nünden Tag des Abrellen, do man zalt tusend vierhundert drü und achtzig jar. Zu farbdruck neu herausgegeben von Dr. R. Graf Stillfried-Alcántara und Ad. M. Hildebrandt Verlag von C. A. Starke. Görlitz, 1875.

Birodalmi Udvari Tanács regisztrátúrájából. Az anyag később tovább bővült pl.: ajándékozások (Theodor Karajan, Gustav Petter, Max Wilmersdörfer, Fritz Donebauer stb.), az 1847-ben Grazból Bécsbe szállított iratanyag, az alsó-ausztriai helytartósági levéltár, korneuburgi ágostonos kolostori anyag, boroszlói premontrei anyag, alsó-ausztriai rendi anyag, a salaburgi uradalmi levéltár stb. révén. Ide kerültek Hans Ludwig von Kuefstein naplói is, amelyeket az evangélikus rendek érdekében végzett tárgyalásairól vezetett. Jelentős mennyiségű irat került be az egykori millstatti kolostorból, amely a középkor és az újkor fordulóján az ausztriai Szent György lovagrend központja volt. 1857-ben a belgák két csomónyi iratanyagot adtak át a Haus-, Hof- und Staatsarchivnak Albert főherceg brüsszeli levéltárából, amely szintén ide került. Összefoglalva az Österreichische Akten Niederösterreich a gyűjteményes jellegnek és a különböző provenienciának köszönhetően tartalmilag nagyon vegyes.<sup>6</sup>

Az állag több nagyobb egységből áll:

1. Általános iratsorozat (XIV. század–1848) – 1–14. fasciculus
2. Gustav Petter gyűjteménye (1500–1749) – 15. fasciculus
3. Iratok a seitenstetteri kolostori levéltárból (16–17. század) – 15. fasciculus
4. Matseber-örökség (1533–1574) – 16. fasciculus
5. Albert főherceg II. Ferdinánd javára lemond Alsó- és Felső-Ausztriáról (1570–1619) – 17–18. fasciculus
6. A bécsújhelyi püspökség ruszti birtokaival kapcsolatos iratok (1704–1751) – 18. fasciculus

Az iratokat folyamatos foliószámozással látták el és nagyjából időrendbe rendezték, ám ezt az időrendet tematikus, pertinencia alapon létrehozott iratcsoportok (pl.: a bécsi egyetem különböző ügyei,<sup>7</sup> a freistadti osztrák-cseh tárgyalások anyaga, az 1525. évi soproni vegyesbizottsági gyűlést előkészítő iratanyag, Laubenrecht-kiváltságok, a Szt. György lovagrenddel kapcsolatos iratok, Bécs 1529. évi török ostromához kapcsolódó dokumentumok, Szalónak átadásával kapcsolatos iratok, a Bruck an der Leitha-i kastély és vám számadásai, stb.) szakítják meg, saját időrendjükkel. Ennek köszönhető, hogy az 1. fasciculusban egy 1365. évi hártyaoklevél a 111. és a 122. foliószámot viseli: ezzel az oklevéllel kezdődik a bécsi egyetemmel kapcsolatos iratok csomója. Tematikus okokból ezt az oklevelet félbehajtották és későbbi megerősítő oklevelek másolati gyűjteményét helyezték el benne: ez viseli a fol. 112–121. jelzetet. Az állagban nagyszámú forrás található az alsó-ausztriai tartományi gyűlésekre, uradalomtörténetekre,<sup>8</sup> az osztrák-cseh és osztrák-magyar határ menti kapcsolatokra, egyháztörténetre, az ausztriai reformációra,<sup>9</sup> a III. Frigyes által alapított Szent György lovagrendre (a már említett millstatti anyag), amelynek magyarországi érdekeltségei is voltak (Kismarton).<sup>10</sup> Érdekeseek lehetnek a török elleni küzdelemre

<sup>6</sup> Fazekas: i. m. 488–489. Bővebben: Lothar Groß: Österreichische Akten. In: Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Hrsg. von Ludwig Bittner [et al.] Bd. 4. Wien, 1938. 1–39., különösen: 3–9.

<sup>7</sup> Az 1. fasciculusban található iratok (fol. 111-től) mellett a 3. fasciculus fol. 13–53.

<sup>8</sup> A salabergi uradalom népeinek jogai és szabadságai: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 602–623.

<sup>9</sup> Johannes Vasl bécsi egyházmegyes pap szentszéki vizsgálata: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 419–422. A korneuburgi lutheránus prédikátorok ügyének kivizsgálása 1543-ban: Uo. Kt. 3. Fasz. 3. fol. 381–398. 1543–1545 közötti alsó-ausztriai plébániák és kolostorok egyházlátogatásához kapcsolódó iratok másolatai: Uo. fol. 399–414.

<sup>10</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 2. fol. 300–500. között sok releváns irat, de az 1. fasciculusban is, a fol. 41–110. között.

vonatkozó iratok.<sup>11</sup> Szertartásrendek és művészettörténeti vagy teológiai szempontból érdekes leírások is találhatóak itt.<sup>12</sup> Köztörténeti szempontból figyelemreméltó az Albert magyar király halála utáni öröklésre vonatkozó Frigyes-oklevél.<sup>13</sup> Georg von Rottal végrendelete nem csupán azért érdekes, mert magyarországi birtokokról is rendelkezik, hanem azért is, mert lánya, Barbara később annak az Ulrich Czettritznek lesz a felesége, aki 1526-ban azonosította II. Lajos holttestét. Hainburg város vizsgálati jelentése egy határokon átnyúló bűncselekmény részleteibe enged bepillantást.<sup>14</sup> Megismerhetjük Prandorfer, más néven Schlemmer Benedeknek, Anna királyné káplánjának hagyatéki ügyét is, ennek kapcsán több 16. századi alsó-magyarországi városi kiadmányt,<sup>15</sup> továbbá Mária királyné gyóntatójának, Mathias Behemnek a törekvését a hütteldorfi plébánia unokaöccsének történő biztosítására.<sup>16</sup> Az iratok nyelve túlnyomórészt német, emellett sok latin, illetve szórványosan cseh,<sup>17</sup> spanyol<sup>18</sup> és más nyelvek is előfordulnak.

Az általam készített hungarikajegyzékbe felvettem minden olyan iratot, amelyben magyarországi településnevet vagy magyar, ill. magyarországi vonatkozású személynevet ismertem fel. Adott esetben ez azt jelenti, hogy maga az irat nem (vagy nem biztos, hogy) magyar ügyben kelt, de a fenti kritériumok egyikének fennállása miatt bekerült.<sup>19</sup> Abban az esetben, ha olyan ausztriai személy neve került elő az iratban, aki Magyarországon is szerepet játszott, mérlegelnem kellett a dokumentum felvételét, ugyanis kritika nélkül tömegesen kerültek volna felvételre olyan iratok, amelyeknek semmiféle magyarországi vonatkozásuk nincs. Abban az esetben viszont, ha egy ilyen iratból megállapítható volt a magyar vonatkozás, felkerült a jegyzékbe.<sup>20</sup> Királyaink esetében ugyanezt az elvet követtem, hiszen

<sup>11</sup> Pl.: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 406–409., uo. Kt. 2. Fasz. 2. fol. 237–281., 518–519., uo. Kt. 3. Fasz. 4a. fol. 228–247., 257–273., 277–285. A legelsőben I. Ferdinánd részletesen és naprakészen tájékoztatja az alsó-ausztriai rendeket az 1521. évi szultáni hadjárat eseményeiről, Szabács elestéről, Nándorfehérvár ostromáról.

<sup>12</sup> A III. Albert által 1387-ben alapított Szentháromság-kápolna leírása: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 128–131., iparoscéhek sorrendje az 1563. évi bécsi úrnapi körmenetben. Uo. Kt. 2. Fasz. 2. fol. 137–140., vallási tárgyú értekezés Jézus természetéről: Uo. fol. 162–189.

<sup>13</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 8–12.

<sup>14</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 2. fol. 237–238.

<sup>15</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 3. fol. 314–317., 321., 323., 325., 326., 328.

<sup>16</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 3. Fasz. 4a. fol. 35–36.

<sup>17</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 530–533.

<sup>18</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 2. fol. 5–6.

<sup>19</sup> Ilyen például Brandenburi György őrgrof levele Sigmund von Dietrichsteinhez, amely Pozsonyban kelt: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 387., Szentgyörgyi és Bazini Kristóf gróf és felesége kérvénye: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 195., továbbá az alsó-ausztriai kormánytanács levele, amelyben a bécsújhelyi tartományi gyűlés résztvevői között említik Girolamo Balbi pozsonyi prépostot: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 426–429. Szentgyörgyi esetében családjának régisége jelentette a fő érvet, másrészt az, hogy Kristóf gróf kiköltözésének és ausztriai életének újabb mozaikjai legyenek ismertek a magyarországi kutatás számára. Balbi 1522-ig II. Lajos diplomatája volt, később viszont Ausztriába költözött és kinevezték gurki püspökké. Még nem teljesen tisztázott, hogy 1521–1522 fordulója értékelhető-e az ő életében olyan cezúraként, amelynek során teljesen megszakította volna magyarországi kapcsolatait. A bécsújhelyi tartományi gyűlés idején még viselte a pozsonyi préposti címet, ezért döntöttem az erről szóló irat feltüntetése mellett. Köblös József: Az egyházi közélet Mátyás és a Jagellók korában. Bp. 1994. 445. Vö.: Bárány Attila: Egy humanista diplomata a 16. század eleji Magyarországon: Hieronymus Balbi. In: Diplomata írók, író diplomaták. Szerk.: Bárány Attila–Pusztai Gábor. Debrecen, 2018. 32–33.

<sup>20</sup> Ilyen volt például Longin von Puechaim kérvénye, amely nem került be a 3. fasciculus Szalónak-palliumába, de a szalónaki uradalomhoz tartozó sajátbirtokait kéri benne vissza. ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 3. fol. 164–165. Ugyanőt említik egy 1529. évi iratban is, de ekkor még nem volt Barbara Baumkircher férje, ezért ezt nem vettem fel a jegyzékbe. ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 2. fol. 252v

II. Ulászló, II. Lajos, I. Ferdinánd és II. Miksa is több ország felett uralkodott. Az a tény tehát, megnevezték őket, vagy az, hogy titulaturájukban szerepelt a magyar királyi cím még nem jelentette azt is, hogy az irat magyar vonatkozású lenne. A freistadti tárgyalások irataiban II. Lajos számtalanszor előkerült, nevezték őt Magyarország királyának is, de a tárgyalások témája az Ausztria és Csehország közötti vitás kérdések megoldása volt, tehát Lajos mint cseh király volt benne illetékes.<sup>21</sup> Két kivételt azonban mégis tettem: az egyik I. Mátyás egyik kiváltságlevele volt, amelyet az irat szerint Ausztria hercegeként adott ki.<sup>22</sup> Mátyás osztrák háborúi oly mértékben összefonódtak uralkodása utolsó évtizedének eseménytörténetével, hogy ennek az adatnak a közlése fontosabbnak látszott, mint mereven tartani magam a magyar vonatkozás követelményéhez. Mátyás ausztriai kormányzata emellett az osztrák történelem ama belpolitikai kérdéseire tartozik, amelyekben a magyar történetírás illetékesnek érzi magát, „átlépi a Lajtát” és az osztrák szakirodalom eredményei mellett saját alap kutatásokat is felhasznál.<sup>23</sup> A másik kivétel V. Károly császár néhány oklevele volt, amelyekben titulaturájában szerepel a magyar királyi cím. Korábban III. Frigyes és fia, I. Miksa császárok is viselték a magyar királyi címet, Frigyes az 1459. évi németújvári királyválasztás elfogadása óta, Miksa pedig 1490 óta. Mindkettejük címhasználatát legitimálták a magyarokkal kötött békekötéseik, előbbiét az 1463. évi bécsújhelyi-soproni béke, utóbbiét az 1491. évi pozsonyi béke. Azonban címhasználatuk nem jelentette azt, hogy a magyar belpolitikára olyan mértékben lettek volna hatással, mint „kollégáik”, Hunyadi Mátyás, II. Ulászló vagy II. Lajos. III. Frigyes és I. Miksa okleveleit tehát nem dolgoztam fel, hacsak a magyar királyi címhasználaton kívül nem került bele más magyar vonatkozás.<sup>24</sup> V. Károly magyar királyi címhasználatára sem volt ismeretlen, hiszen az 1538. évi nevezetes váradi békekötés oklevelében is élt vele.<sup>25</sup> Ennek ellenére mégsem számít széles körben ismert dolognak: míg Frigyes és Miksa kapcsán a fenti békeszerződések miatt magyar királyi címhasználatuk a középkorai, ill. az egyetemi tananyag része, addig a következő generáció Habsburgjainál Ferdinánd főherceg az, aki az 1515. évi Habsburg-Jagelló kettős házassági szerződés révén 1526-ban benyújtja igényét II. Lajos megüresedett trónjára. Ő a Szapolyai János és a török elleni harcban végig számíthatott bátyja, V. Károly támogatására (elvi támogatásra mindenképp, anyagi és katonai támogatásra inkább csak akkor, ha az európai politikai helyzet ezt lehetővé tette a császárnak). Emiatt nem annyira tudatosult, hogy V. Károly valószínűleg nagyapja halálától fogva felvette az ő magyar királyi címét is a titulaturájába.<sup>26</sup> Tette ezt annak ellenére, hogy az 1491. évi békeszerződés nem terjesztette ki a használati engedélyt Miksa utódaira.<sup>27</sup> Károly az öccse igényeire való tekintettel sem mondott le a cím használatáról, sőt, adott esetben elvárta, hogy Ferdinánd is magyar királynak címezze.<sup>28</sup> Mint fent szó volt róla, a váradi békeszerződésben, amelyet az ő közvetítésével kötöttek, szintén használta ezt a címet, ezzel tulajdonképp „extra” felhatalmazást szerezve

<sup>21</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 431–601.

<sup>22</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 2. fol. 113r

<sup>23</sup> Csak egy példa: Kubinyi András: Mátyás király ausztriai kormányzata. *Levéltári Közlemények* 63. (1992) 111–121.

<sup>24</sup> Ezen az alapon nem vettem be az ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 16–20. jelzetű III. Frigyes oklevelét.

<sup>25</sup> ÖStA HHStA Allgemeine Urkundenreihe 1538 II 24.

<sup>26</sup> Ez kérdéses, mert az állagban először 1521. január 12-i adatot találtam a használatára. ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 1. Fasz. 1. fol. 404–405.

<sup>27</sup> Köblös József–Süttő Szilárd–Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa, 2000. 253–254.

<sup>28</sup> Károly levele Ferdinándhoz, 1536-ból: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 3. fol. 67–68. Ferdinánd levele Károlyhoz, 1538-ból: ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 3. fol. 138–139.

ahhoz, hogy Magyarország belpolitikai ügyeit elrendezze. Mindezek fényében jegyzékembe felvettem az összes olyan iratot, ahol V. Károly kapcsán felsorolták magyar királyi címét, akár volt a dokumentumnak tényleges magyar vonatkozása, akár nem. Egy harmadik kivételt is alkalmaztam: Sigmund Vierher brucki vámtiszt 1538–1546 közötti számadásai nem minden esetben tartalmaztak konkrétan jelzett magyar vonatkozást, vagy működött közre az ellenőrzésében magyar ellenőr (Oláh Miklós), de mivel Bruck an der Leitha a magyar határon van, ezért az ottani vám elszámolásait a magyarországi gazdaságtörténeti kutatás esetleg hasznosítani tudja. Nem látszott célszerűnek, hogy egyes számadásokat közülük belevegyek a jegyzékbe, másokat meg kihagyjak.<sup>29</sup>

Az Österreichische Akten Niederösterreich vegyes tartalma miatt a kezdetektől fogva szükségesnek látszott az alapadatok (jelzet, kibocsátó, keltezés ideje, helye) mellett megjegyzésben kitérni az irat tartalmára, hogy a későbbi kutatás során ne kelljen mindenkinek minden hungarikát végignéznie, hanem csak az őt érdeklő iratokat. Megjegyzés helyett a végül ügyleírások készítése mellett döntöttem, mivel ez a mező szerepel a Hungaricana Bécsi segédletek adatbázisában.<sup>30</sup> Az általam készített tartalmi kivonatok létrehozásakor ezt az adatbázist vettem figyelembe, amelybe többek között a Fazekas István, Oross András és Kenyeres István által írt tartalmi kivonatok kerültek fel. Emellett figyelembe vettem Lakatos Bálint nyomtatásban megjelent kivonatait.<sup>31</sup> Nem törekedtem tehát a Komjáthy Miklós, ill. a Borsa Iván által meghatározott regesztázási szempontok maradéktalan betartására, ugyanis ezzel olyan mértékben nőtt volna meg az iratok feldolgozásához szükséges időszükséglet, amelyet nem vállalhattam. Egy-egy hosszabb terjedelmű irat esetében ugyanis megelégedtem azzal, ha „címe” mellett a benne lévő, olykor egészen apró magyar vonatkozású részre felhívom a figyelmet, egy hungarikajegyzékben nincs szükség arra, hogy részletesen foglalkozzunk a korabeli Magyarországhoz nem kapcsolódó szövegrészekkel.<sup>32</sup> Az általam készített ügyleírások tehát nem tekinthetők modern értelemben vett regesztaközléseknek, ugyanakkor az utánam jövő kutatók tájékoztatására, mint levéltári segédlet, tökéletesen alkalmasak.

A munkatervemben szereplő szakmai kapcsolatok építésére egy, eredetileg a kutatási tervben nem szereplő szalónaki konferencián való részvétel biztosította a legjobb lehetőséget. 2018. szeptember 18. és 20. között 38. alkalommal rendezték meg a burgenlandi Városszalónakon, Andreas Baumkircher és a Batthyány család ősi várában a „Szalónaki beszélgetések” (Schlaininger Gespräche) konferenciát. Miután az elmúlt néhány év programja előbb az első világháborúhoz, majd a reformációhoz kapcsolódott, a szervezők idén ismét visszanyúltak a középkorba, a családtörténeti tematikához (korábban a Batthyányak, az Esterházyak, a Kőszegiek és a Nádasdyak köré szerveződött Szalónakon egy-egy konferencia). Ezúttal a Kanizsai famíliára esett a választás. E döntés több szempontból is szerencsés volt, a Kanizsaiak nem csupán a mai burgenlandi térség múltjának jelentős szereplői, de a tágabb Nyugat-Magyarországnak is, a família egyes tagjai pedig „kétlakivá” válva akár ausztriai báróságig is vihették. Ennek köszönhetően idén minden korábbinál nagyobb számú magyar

<sup>29</sup> ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Kt. 2. Fasz. 3. 172–275.

<sup>30</sup> <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltari-iratgyujtemeny/becsi-magyar-leveltari-kirendeltsag-becsi-segedletek/>

<sup>31</sup> Lásd 2. lj.

<sup>32</sup> Komjáthy Miklós: Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára okleveleinek lajstromozása (regesztázása). *Levéltári Szemle* 13. (1963) 4. sz. 36–48., A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525. Mályusz Elemér kézírata alapján sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Borsa Iván. Budapest, 1988. 7–10.

előadó vett részt az eseményen, elősegítve a magyar és az osztrák történettudomány eredményeinek határokon átnyúló megismertetését.

A konferenciát a burgenlandi tartományi múzeum (Landesmuseum Burgenland) igazgatója, Gert Polster nyitotta meg, majd a résztvevők közösen megemlékeztek a konferenciasorozat azon korábbi állandó résztvevőire, rendszeres előadóira, Brigitte Hallerre és Harald Pricklerre, akik az elmúlt évben hunytak el. A tudományos szimpózium első előadója, Daniela Dvořáková sajnos nem tudott személyesen megjelenni, Zsigmond király és a Kanizsai család kapcsolatáról szóló előadását felolvasták. Ezt tartottam meg saját előadásomat, „Zwischen Kaiser und König: Die Familie Kanizsai und ihre verlorenen Herrschaften in Westungarn“ címmel, amely egyrészt néhány nyugat-magyarországi uradalom Habsburg-kézre kerülésével, és ennek a birtokok státuszára való kihatásával foglalkozott, másrészt ezzel szoros összefüggésben Kanizsai László 1458–1463 közötti politikájával, aki saját uradalmait igyekezett visszaszerezni III. Frigyes császártól. Ennek írásos változatát november folyamán elküldtem a szerkesztőknek, a konferenciakötet várhatóan jövőre fog megjelenni. Magáról a konferenciáról Dominkovits Péter soproni levéltárigazgató kérésére rövid beszámolót készítettem, ez várhatóan az idei utolsó Soproni Szemlében fog megjelenni.<sup>33</sup> Ezt követően Sonja Lessacher tartott előadást a különböző Kanizsai-címereslevelekről, köztük az első magyarországi, nő által elnyert címeradományról, Kanizsai Dorottya armálisáról. Az ebédszünetet követően két régészeti előadásra került sor. Feld István a Zsigmond-kori magyarországi elit állandó lakóhelyeiről, székhelyeiről adott elő, részletesen szólva a Kanizsaiak kismartoni rezidenciájáról. Manuela Thurner ehhez kapcsolódóan a kismartoni vár középkori emlékeit mutatta be, kitérve a mai Esterházy-kastély középkori előzményeire, valamint egy ott található címerfaragvány-együttesre, amely egy a 16. század folyamán, utólagosan összeállított, művészetileg gyengébb minőségű címerfal lehetett. A napot a tartományi vezetés által adott fogadás zárta.

A második napot Vajk Ádám előadása nyitotta meg, amely Kanizsai János esztergomi érsek életpályájával foglalkozott. Ezzel összefüggésben kitért a leleszi prépostság 13. századi történetének egy kaotikus időszakára is. Vizsgálat tárgyává tette Kanizsai érseki gyűrűspecsétjét és az azon található címerképet, amelyet kapcsolatba hozott Kanizsai egykori egri püspöki elődje és utódja pecsétjeivel. Ezt követően Lövei Pál beszélt Kanizsai Miklós tárnokmester töredékesen fennmaradt sírkövééről, amely részben a nagykanizsai Thúry György Múzeumban található, egy másik darabja azonban idővel Sopronba került. Az előadás továbbá részletesen bemutatta, képekkel illusztrálta a késő középkori magyarországi sírkőfaragványokat és a salzburgi vörösmárvány nyugat-magyarországi elterjedését. Ezt követően Günther Stefanits előadása következett, aki új adatokkal gazdagította Szarvkőnek a 15. század közepi magyarországi belharcok nyomán viharos történetét.

Az ebédszünet után Erwin Schranz mutatta be a késő középkor és a kora újkor két jelentős jogi intézményét, a hűbért és a zálogbirtokot. Ezután Péterfi Bence előadása következett, aki többek között arra a kérdésre kereste a választ, mi vitte rá Kanizsai (V.) Jánost, hogy ősei földjéről elköltözve I. Miksa császár szolgálatába állva jelentős összegekért megszerezze magának a távoli Neuburg am Inn uradalmát és az ottani grófi címet. Ezt egy szintetizálőbb jellegű előadás követett, Emmerich Szabo foglalta össze Szapolyai János és I. Ferdinánd uralkodásával bezárólag a középkori magyar numizmatika történetét, részletesebben kitérve a

---

<sup>33</sup> A mellékletek között megtalálható a tördelt korrektúrapéldány (6. sz.).

késő középkor pénztörténeti eseményeire, mint az ausztriai schinderling korszak vagy II. Lajos pénzreformja. A második nap utolsó előadásában Kelényi Borbála ismertette Kanizsai Dorottya életpályáját, elemezte végrendeletét, bemutatta jól és rosszabbul sikerült házasságait és egyéb családi kapcsolatait, például a stájerországi Stubenbergekkal, továbbá kitért emlékezetének fennmaradására is, különböző intézmények, stb. nevében. A napot az önkormányzat által adott fogadás zárta.

Az utolsó nap előadásai főképp Kanizsai Orsolyára, férjére, Nádasdy Tamásra és utódaikra összpontosítottak. Varga J. János kezdte meg a sort, vázolván Kanizsai Orsolya életének jelentős eseményeit. Ezt követően Deák Ernő mutatta be a házaspár meghitt kapcsolatát magyar nyelvű leveleik tükrében. Lengyel Tünde előadása a házaspár hosszú gyermektelenségével foglalkozott, külön kitérve arra, hogy a gyermekáldás érdekében Orsolya asszony számára Szegedi Kőrös (Fraxinus) Gáspár miféle orvosi praktikákat írt elő. Az életmódváltásnak köszönhetően a nádorné egészségi állapota javulni kezdett és 1555-ben egészséges fiúgyermeknek adott életet. A nap utolsó előadásában Méhes Péter Nádasdy (III.) Ferenc, a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevője életének egy kevésbé ismert aspektusával, az oszmán-törökök elleni harcaival foglalkozott, beleágazva a 17. század török elleni védekező harcainak történetébe.

A konferencia programját egy lékai kirándulás zárta, amelynek során Gert Polster vezetésével járhatták be a résztvevők a Kanizsaiak és a Nádasdyak egykori várát, amely Paul Anton Keller osztrák írónak köszönhetően régi fényében fogadhatja az ide érkező látogatókat. Az osztrák író nevét a várban emlékszoba őrzi. Végül a Nádasdyak által az oszmán támadások és a reformáció korának viharai után – a középkori ferences klostrom helyén – a 17. században barokk fényben felépített ágostonos kolostor templomának és az abban található Nádasdy-kriptának a megtekintésére került sor, ahol megtalálható többek között az eredetileg Egerszegen elhalálozott Nádasdy Tamás nádor és felesége földi maradványait rejtő szarkofág. Meg kell említenem a szervezők és a vendéglátók mellett Roland Schäffert, a grazi egyetem nyugdíjas professzorát, aki készséggel válaszolt jó néhány szakmai kérdésemre, továbbá Günther Stefanitsot, aki amellet, hogy felhívta a figyelmemet egy általam korábban nem ismert fontos oklevélre, előadásának kéziratot példányát is elküldte. Lövei Pálnak is köszönettel tartozom, mert készülő könyvemhez rendelkezésemre bocsátott néhány fényképfelvételt.

### Gyakorlati észrevételek

A doktori témámmal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az abban szereplő családoknak (Baumkircher, Grafeneck, Weispriach) – leszámítva talán a Baumkirchereknek a körmendi Batthyány-levéltárba került okleveleit – nincsen rájuk maradt egybefüggő iratanyaga, családi levéltára. A rájuk vonatkozó adatokat még az Österreichisches Staatsarchivon belül is több lépcsős kutatás során lehet csak feltárni, mert igen sok helyről kerülhetnek elő. Jellemző példa erre, hogy a Finanz- und Hofkammerarchiv kéziratai között Oross András mintegy véletlenül

bukkant rá egy engem érdeklő Weispriach adatra, mert pont ott nyílt ki az általa leemelt kötet, amely ezen kívül egyetlen más témába vágó bejegyzést sem tartalmazott.<sup>34</sup>

Ennek megfelelően, habár korábbi bécsi tartózkodásaim alkalmával már kutattam a legfontosabb magyar vonatkozású iratanyagokban (HHStA LA Ungarische Akten, HHStA Allgemeine Urkundenreihe, FHKA AHK Niederösterreichische Herrschaftsakten, FHKA AHK Hoffinanz-Ungarn, FHKA AHK Gedenkbücher stb.), most ismét vissza kellett térnem ezekhez, mivel a korábban gyűjtött adataimat szükséges volt kontextusba helyeznem. Erre példa Hans von Weispriach tevékenysége az 1526 utáni években, amelyhez ismerni kell I. Ferdinándnak a magyar trónért folytatott fegyveres küzdelmét, legalább annyira, amennyiben az Nyugat-Magyarországot érintette. Emellett olyan állagokban is elkezdtem kutatni, amelyek korábban kimaradtak, mint például a Hofkammerarchiv említett kéziratára, ahol rábukkantam egy, jó pár Weispriach-bejegyzést tartalmazó III. Frigyes-kori másolati kötetre,<sup>35</sup> továbbá bejegyzésekre Hans von Weispriach és a stickelbergi uradalom kapcsán. Emiatt kikértem a Stickelbergre vonatkozó anyagot a Niederösterreichische Herrschaftsaktenből, amely számos Weispriach-vonatkozású iratot tartalmazott, köztük egy olyat, amellyel rekonstruálni lehetett Hans és testvéreinek születési sorrendjét. Ebből kiderült, hogy noha Hans volt a család utolsó generációjának legjelentősebb tagja, Georg nevű fivére idősebb volt nála, ezért haláláig valószínűleg Georg számított a család fejének.<sup>36</sup>

A disszertációm egyik készülő fejezete a családi kapcsolati háló elemzésével foglalkozik. Ezzel kapcsolatban hadd emeljem ki a Teufel családra vonatkozó szakirodalmat, amelyet elsősorban a Bécsi Egyetem könyvtáraiban volt alkalmam kutatni.<sup>37</sup> Kivételt képez a Guntersdorf<sup>38</sup> falumonográfia,<sup>39</sup> amely sem az egyetemi könyvtárban, sem a nemzeti könyvtárban nem volt fellelhető. A hozzáférést végül könyvtárközi kölcsönzéssel az Österreichische Nationalbibliothek munkatársai intézték el, köszönet érte! Ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy a könyvtárközi kölcsönzés két módozata közül (1. megadott oldalak fénymásoltatása, 2. egész könyv kérése) az utóbbit sokkal kedvezőbbnek találtam. Amellett, hogy egy nagyobb tanulmány esetében a fénymásoltatás ára könnyen meghaladhatja a kölcsönzési díjat, sokkal kényelmesebb, nem kell attól tartani, hogy egy, az interneten rosszul szereplő bibliográfiai adat miatt hiányos megrendelést adunk le, belenézhetünk a kötet más tanulmányaiba is, és a kölcsönzési idő sem túl szűk az érdemi munkához.

A kutatóút alatt a disszertációm írásával is foglalkozni szerettem volna. Létezik olyan vélemény, miszerint az ösztöndíjas időszakokat teljes egészében forrásfeltárássra kell fordítani, az elemző munka ugyanis időigényes, a kutató pedig, ha a külföldön töltött időt feldolgozómunkára, azaz dolgozatírássra fordítja, akkor jóval kevesebb forrás feltárására lesz képes. Ennek az álláspontnak van igazságalapja: amennyiben hétfőtől csütörtökig csak és

---

<sup>34</sup> Legalábbis jelen pillanatban így vélem.

<sup>35</sup> FHKA Sammlungen und Selekte, Handschriftensammlung 44. Urkunden 1489–1491.

<sup>36</sup> FHKA AHK NöHA S 116.

<sup>37</sup> Mathias Glatzl: Die Freiherrn von Teufel in ihrer staats- und kirchenpolitischen Stellung zur Zeit der Reformation und Restauration. Kézirat disszertáció, Wien, 1950., Markus Köhbach: Die Eroberung von Füleken durch die Osmanen 1554. Wien, 1994., Beatrix Bastl: Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der frühen Neuzeit. Wien, 2000.

<sup>38</sup> Weispriach, majd családi kapcsolatok révén Teufel uradalmi központ.

<sup>39</sup> Anton Eggendorfer (Hg.): Guntersdorf und Großnondorf. Die Geschichte der Marktgemeinde Guntersdorf. Horn-Wien, 2008.

kizárólag a levéltárban ültem volna, a könyvtári munkát pedig teljes egészében a pénteki napokra és a hétvégékre (a Nationalbibliothek szombaton és vasárnap is nyitva van, de új kéréseket csak hétköznap teljesítenek) koncentrálok, akkor minden bizonnyal további 200-250 folio átnézése is sikerült volna. Azonban ezzel még mindig nem tudtam volna befejezni a 613 folióból álló 4a fasciculust, továbbá egyáltalán nem tudtam volna sort keríteni a disszertáció megírásához nélkülözhetetlen egyéb állagok megtekintésére. Mivel a szükséges források igen elszórva találhatók meg az állami levéltár különböző állagaiban, úgy döntöttem, hogy nem spórolhatom meg a feldolgozó munka egészét, nem térhetek úgy haza, hogy jöttányit sem haladtam az értekezéssel, vagy legalábbis annak résztanulmányaival. Elég bosszantó tud lenni, amikor a kutató már itthon, az egyik lefénymásolt tanulmány jegyzetapparátusában talál rá egy őt érdeklő iratra vagy könyvre, amelyet csak azért nem nézett meg, mert a kutatóút alatt nem ért rá beleolvasni a kigyűjtött szakirodalomba annak lefénymásolása mellett. Emiatt az első hetekben az alsólászlói uradalommal foglalkozó tanulmányomat fejeztem be, azt követően pedig a szalónaki előadásom és tanulmányom német szövegének megírása foglalt le hétvégénként. Mindemellett időt fordítottam arra is, hogy a levéltárban felfedezett érdekes iratok egy részét már a kint tartózkodás alatt beleépítsem a disszertációm szövegébe.

Legvégül, de egyáltalán nem utolsósorban köszönet illeti egyrészt a bécsi Collegium Hungaricum munkatársait a vendéglátásért és az ott szervezett színvonalas programokért, hasonlóképp a bécsi Collegium Pazmanianumot az általuk szervezett programokért, másrészt munkahelyemet, az Evangélikus Országos Gyűjteményt, amiért lehetővé tették számomra a kutatóút megvalósítását. Kérem beszámolóm elfogadását.

Sopron, 2018. december 20.

Csermelyi József

#### **Mellékletek:**

1. Hungarikajelentés (kitöltött űrlap)
2. Hungarika-kataszter (kitöltött űrlap)
3. Részletes hungarikajegyzék az ÖStA HHStA LA ÖA Niederösterreich Fasz. 1.–Fasz. 4a. fol. 285.
4. Tanulmány kézirata: Csermelyi József: Egy kis uradalom születése. Adalékok az alsólászlói kastély felépítéséhez
5. Tanulmány kézirata: Csermelyi, József: Zwischen Kaiser und König: Die Familie Kanizsai und ihre verlorenen Herrschaften in Westungarn
6. Beszámoló korrektúrapéldánya: Csermelyi József: Beszámoló a „Die Kanizsai und ihre Zeit” konferenciáról. *Soproni Szemle* 72. (2018) 418–419.